

ПЕРСОНОЛОГІЯ СТЕПАНА БАЛЕЯ

У статті висвітлено основні поняття та засади персонології Степана Балея. Розкрито поняття та етимологію слова “особистість”. Розглянуто зв’язки особистості з психікою людини та окреслено основні моменти розвитку особистості, починаючи від дитини та закінчуючи дорослою людиною. У статті подано й описано два підходи, за С. Балеєм, до дослідження особистості: аналітичний та синтетичний. Надано характеристику, психологічну структуру та методи пізнання особистості відповідно до досліджень Степана Балея.

Ключові слова: особистість, психіка особистості, структура особистості, типи особистості.

Персонологія (лат. *persona* – особа, особистість та гр. *logos* – слово, думка) – термін, який розвивається на основі міждисциплінарних досліджень, предметом якого є особистість, розвиток, типи та взаємодія особистостей у суспільстві в різних гносеологічних і культурних положеннях. Персонологію як поняття ввів американський психолог Генрі Мюррей, який наголошував на необхідності повного та цілісного вивчення особистості, яка має соціальні та психологічні ознаки. Дослідник стверджував, що особистість живе й розвивається в певному середовищі, межі якого визначені певними соціокультурними межами. Вчення Г. Мюррея розвинув і доповнив професор психології С. Мадді, який розглядав персонологію не лише як науку, а й як професію. Персонолог, на його думку, мав оперувати емпіричними, раціональними та інтуїтивними знаннями про особистість [7].

На території України та Польщі цей феномен описав видатний філософ, педагог, психолог Степан Балея. У своїх працях досліджував проблему особистості, проте кульмінацією стала “Особистість” (“*Osobowosc*”), опублікована незадовго після виникнення самого поняття “персонологія”. У роботі міститься узагальнення всіх попередніх праць і досліджень автора, висвітлено структуру, поняття та типи особистості, методи її розвитку та дослідження процесу самопізнання та самовдосконалення. Сучасні українські вчені все більше проявляють зацікавлення до досліджень змісту та методів психічного розвитку дитини. Проте все ще недостатньо опрацьованими є матеріали видатних науковців-попередників, які зробили чималий внесок у розвиток цього аспекту.

Мета статті полягає у дослідженні феномена персонології у працях Степана Балея, зокрема у науковій роботі “Особистість”.

Степан Балея опублікував свою працю “*Osobowosc*” у 1939 р., невдовзі після досліджень Мюррея та Мадді, намагаючись висвітлити поняття “особистість” у всіх аспектах, а саме дослідити етимологію терміна, окреслити межі особистості, навести її структуру, види й типи, акцентуючи на процесі розвитку та самопізнанні особистості.

Поняття “особистість”, згідно з Балеєм, тісно пов’язане з поняттям “особа” і походить від нього: *persona* – латинське слово, як першооснова всіх похідних від нього слів: *personne* – з французької, *person* – з англійської, *person* – з німецької, а звідси, в свою чергу, походить і поняття “особистість”: *personalite*, *personality*, *personlichkeit*. Подібні утворення можна побачити в українській і польській мові: *особа* – *особистість*, *osoba* – *osobowosc*. Поняття “особа” та “особистість” не лише етимологічно пов’язані: «...термін “особистість” формується на основі змісту поняття “особа”» [4, с. 4]. С. Балеї стверджує, що ці терміни були навіть взаємозамінні. Слово “особа” вживалася як назва певного суб’єкту, якому притаманні певні риси. Ця сукупність рис і є особистістю, тобто, як стверджує вчений, це те, що визначає належність певної людської істоти до складу особи. За поняттям “особистість” криється не лише певна стала низка питань філософського, психологічного та соціологічного характеру, а це є живі питання, які цікавлять сучасну людину [4, с. 5].

За словами С. Балея, поняття “особистість” перебуває в тісному взаємозв’язку з психікою людини, її душею. Для дослідження психіки людини Балеї виокремлює два підходи – аналітичний та синтетичний. Аналітичний – ділить психіку на прості складники, які є простими психічними явищами або психічними диспозиціями. За допомогою цього вчений розділяє в людині інтелект, почуття, волю. В людині також присутні різні типи здібностей і схильностей: пам’ять, фантазія, цікавість тощо.

Індивідуальні особливості можна досліджувати окремо, незалежно один від одного, наприклад можна досліджувати інтелект без темпераменту чи характеру. Проте цей розподіл людської психіки є допустимим у певних межах. Балеї зазначає, що будь-які поділи людської психіки є штучними, в людській психіці все взаємопов’язане, переплетене та впливає один на одного. Відповідно до синтетичного підходу дослідження психіки Балеї зазначає: вона становить одне ціле, тобто цілісність, яка творить людську особистість [4, с. 6–8].

У психіці, на думку вченого, панує єдність, яка базується на ієрархії, перебуває незалежно від змін у психічному русі. Уявлення, почуття і настанови групуються навколо певних цілей, до яких індивід прагне різними дорогами. Як зазначає Балеї: “Все, що діється в нашій психіці, виходить мовби з одного пункту і до того самого пункту повертається” [4, с. 6].

На думку Балея, сучасна психологія акцентує на цілісності характеру особистості й розглядає його в належний спосіб, де людина є предметом досліджень і різних типів практичних починань (соціальна політика, виховання тощо) – “...пізнання інтелекту певної особи нам скаже не багато, оскільки ми не знаємо прагнень, які його оживляють, зацікавленень, які ним керують та також ступеня витривалості, за допомогою якого він може реалізувати свої настанови” [4, с. 7].

Характер Степан Балеї розглядає в контексті цілісного уявлення про психіку людини. Вчений зазначає, що в організації особистості присутня динамічність. Протилежною до динамічності є статичність – структура, в

якій все доведено до стану рівноваги, без будь-якого руху чи зміни. На підтвердження своєї теорії Балей звертається до американського психолога Г. Олпорта щодо динамічності та єдності особистості.

Вивчаючи людську особистість, учений наголошував на таких основних аспектах: єдність особистості, незважаючи на різноманітність функцій; підпорядкованість окремих структурних зв'язків спільній для них цілосності; динамічний характер структури людської особистості.

Розглядаючи структуру особистості, Степан Балей використовує понятійний апарат, який запозичив із психології. Згідно з С. Балеєм, структура особистості складається з психічних диспозицій [4, с. 11]. Інструментальні регулюють те, що ця особа може досягнути, зрозуміти (здібності й навички, наприклад інтелект, талант, спостережливість, пам'ять тощо), керункові, або направлені вирішують спосіб відчуття нахилів (інстинкти, схильності, потреби, прагнення). Часто одна з диспозицій посідає домінуюче місце та висувається особистість на перший план, надаючи їй певну рису. Ця риса, посівши домінуюче становище в особистості може підпорядкувати собі будь-які інші диспозиції. Наприклад, цікавість може керувати увагою. Тобто керування є своєрідною формою структурних зв'язків між різними диспозиціями в структурі особистості.

Структура особистості в людини є такою, якою ми її бачимо, тобто це певний результат її формування протягом певного часу; особистість формується не миттєво. У малої дитини, при її народженні є певні зачатки особистості, які з часом та під впливом певного середовища розвиваються. Степан Балей порівнює дитячу особистість з чистою таблицею, яка після певного життєвого досвіду набирає форми: "...людська особистість у момент народження дитини на світ є зовсім чистою дошкою ("табула rasa"), на якій лише після життєвого досвіду вимальовуються форми" [4, с. 13].

Дитина у своєму психофізичному устрої має певну кількість зв'язків, які надалі будуть надавати певний напрям його розвитку. Ці зв'язки є передовсім результатом спадковості. Вчений стверджує, що людина завдячує певним рисам своєї психофізичної структури власним предкам. Такі задатки, на думку Балей, приходять на світ з дитиною спонтанно або "autogenno". Вроджений характер має не лише задатки певних рис, а й інколи однакову форму їх взаємного поєднання і підпорядкування. Проте, як стверджує С. Балей, у процесі виховання особистості може проявлятися антагонізм. Як приклад він подає егоцентризм або егоцентричне бачення світу, яке розвивається тоді, коли гальмується розвиток соціальних чинників, нівелюється ідея про те, що потрібно рахуватися і з думкою, і зі становищем інших людей.

Під індивідуальністю Балей розуміє: "... те, що відрізняє у виразний спосіб цю особистість від інших" [4, с. 15]. Проте він наголошує, що індивідуальність є лише однією або більш-менш виразних рис особистості, при цьому індивідуальність не є особистістю.

Інстинкти приходять на світ з народженням дитини, за словами вченого, це є вроджені якості особистості. Вони є важливим складником психіки людини. Розглядаючи інстинкти, на думку вченого, потрібно проводити чітку межу між інстинктами людськими та тваринними. Натомість у людини є певна окреслена схильність, потреба, і для того, щоб заспокоїти цю потребу або хотіння, вона мусить пройти процес навчання. Навчання дає змогу людині розвивати інтелект (за Балеєм – бачення з пам'яті). Для того людині й не надано готових механізмів для виконання потреб, як у тварин. До цього людина мусить дійти сама, таким чином вона має розвинути можливість до самостійного навчання.

Важливим складником особистості є також темперамент, який важко повністю відділити від інстинктів. До темпераменту вчений зараховує не лише ступінь сталої вихідної енергії психофізичної (рухливість, ініціатива тощо), а й спосіб її виходу, розкриваючи власну форму перебігу процесів відчуття і прагнень, їх інтенсивність, темп нарощення та тривалість. Як стверджує Балеї, темперамент є тим складником людської психіки, який добре піддається впливу оточення.

Під поняттям “характер” учений розуміє: “...психічну формацію вищого рівня, яка ще не мала часу розвинути у малої дитини” [4, с. 16] На прикладі характеру можна спостерігати, у який спосіб саморозвиваються різні психічні диспозиції, піддаючися впливам оточення, координуючись між собою і створюючи певну структурну цілісність. Процес формування характеру знаходиться у зв'язку з пристосовуванням цієї цілісності до вимог суспільства, в якому вона перебуває. Мала дитина займає егоцентричну позицію відносно оточення, а отже, певною мірою – егоїстичну. Суспільство мусить подолати цей егоцентризм та егоїзм у дитині. Від дитини необхідно вимагати, щоб вона поступово вросла в суспільство, цікавилася загальними справами й була здатна до гармонійної співпраці з іншими. Також суспільству слід вимагати від підростаючої людини, щоб її поступки набрали певної правильності, щоб оточення могло розраховувати на певні форми дії особистості в певних ситуаціях. Для того, щоб людина принесла користь суспільству, в дитині мають розвиватися соціальні почуття, розуміння взаємозв'язків та залежності, що й єднає його особу з людським суспільством і народом.

Певний розвиток особистості також передбачає правильну взаємодію цілісності у собі. Особистість повинна узгодити свої бажання з власними можливостями, витворити певний ідеал особистості, який мав би всі ті задатки в досконалій формі, присутні в ній, і намагатися їх вдосконалювати відповідно до ідеальної особистості. Проте, як зазначає вчений, для виокреслення власного ідеалу особистості людина повинна пізнати сама себе й мати власну самооцінку. С. Балеї наголошує, що це складний процес, який можливий лише тоді, коли особистість дійшла до певного психічного розвитку, перестала бути дитиною і увійшла в період дозрівання.

Також на формування особистості впливає і розвиток власного світогляду, який Балеї розуміє як: "...ставлення людини до всіх цікавих йому питань" [4, с. 18]. На думку вченого, світогляд не впливає з самого знання людини, проте вимагає такого знання. Світогляд – це те саме "Я", яке приймає або розуміє світ відповідно до власної індивідуальності. У світогляді поєднуються чинники ірраціональні, підсвідомі та несвідомі. Степан Балеї здійснив поділ особистості на такі типи:

- гармонійні та дисгармонійні особистості. Різницю між ними автор окреслює як ступені психічної інтеграції особистості. У психіці є дві сильні тенденції, які намагаються підпорядкувати собі всі інші, проте будучи в антагонізмі одна до одної, і в такому випадку постає внутрішній конфлікт, який, у свою чергу, і ускладнює гармонізацію особистості;

- особистості пластичні та сталі. Пластичність особистості певною мірою залежить від віку особистості. Чим молодша людина, тим вона пластичніша, тим більше піддається змінам;

- владні особистості – на першому місці є тенденція до віддавання наказів іншим, до керування ними;

- піддані особистості – повна протилежність до владної. Такі особистості легко піддаються впливу чужої волі;

- екстраверсійні та інтроверсійні особистості. Інтровертів насамперед цікавить власне Я. Як зазначає С. Балеї, вони схильні до замикання в собі, відокремлення від оточення.

На противагу нормальній особистості вчений протиставляє аномальну або хвору особистість. Нестача гармонії в особистості або занадто сильна її пластичність може надати особистості аномальне забарвлення. Найцікавішими психічними хворобами автор називає: роздвоєння особистості – одна особа, яка в певних фазах виказує дві протилежні форми поведінки і різні характери, ця особа не пам'ятає, що робила в іншій фазі; параноїдальні особистості, з одного боку, переоцінюють власну цінність, а з іншого – існує переконання несправедливої оцінки оточенням, така особистість вперто обороняє свої пригнічені права, атакуючи при цьому невинних людей; фанатики – люди, в яких важливість певної ідеї є перебільшеною, проте вони безперестанно борються за її реалізацію.

Пізнання особистості є важливим процесом її розвитку й удосконалення. С. Балеї зазначає, що ми пізнаємо особистість або творимо певний її образ, вивчаючи поведінку людини в різних ситуаціях; слухаючи те, що вони говорять; читаючи те, що вони пишуть; оглядаючи продукти їх щоденної праці. Вчений стверджує, що набагато легше досліджувати певну окремо взятую диспозицію, ніж їхні узгоджені дії разом.

У межах диспозиції, від якої залежить структура особистості, найдосконалішими методами є дослідження інтелекту завдяки різного роду завданням (тестам), які об'єднані в довші серії, так звані шкали, що дає змогу з'ясувати весь смисловий об'єм особистості. Різними способами можна досліджувати й різні диспозиції, такі як пам'ять, фантазія, характер тощо.

С. Балеї наголошує, що для дослідження почуттєвих і вольових диспозицій слід використовувати такі фізіологічні зміни, як коливання частоти дихання, потовиділення, зміна частоти серцевних скорочень тощо.

Беручи до уваги розвиток особистості, Балеї зазначає, що він розвивається здебільшого автоматично: "...в певних межах робить вона це сама без свідомих та навмисних старань" [4, с. 32]. С. Балеї наголошує, що для розвитку людині потрібно зосередитися над однією ціллю або завданням, спрямувати думки й сили на їх розвиток. Не варто розпорошувати енергію, оскільки, наприклад важко бути одночасно талановитим лікарем, музикантом. Найважливіше – це пізнати самого себе та належним чином оцінити. На думку Балеї, найкращим способом дізнатися про наші вади та оцінити себе є будь-яке діяння. При цьому автор наголошує на відомому англійському вислові: "Вчитися діючи (learning by doing)" [4, с. 34].

Одним з найкращих способів для самовдосконалення, за твердженням С. Балеї, є уявлення собі за ідеал певної особистості. Як тільки особистість дозріє і внутрішньо зміцніє, тоді відпадають потреба опиратися чи наслідувати приклади інших. У такому випадку людина отримує змогу піти власною дорогою, особистість стає сформованою, що дає змогу іншим, ще не сформованим особистостям, її наслідувати.

Висновки. Для дослідження психіки людини Балеї виокремлює два підходи – аналітичний та синтетичний. У психіці панує єдність, яка базується на ієрархії, існує незалежно від змін у психічному русі. У працях С. Балеї зазначено, що інтелект – єдина річ у людській психіці, яка має певні можливості, певні здатності. В нормальній психіці ніколи не має повного застою, тобто це динамічна структура особистості.

Згідно з С. Балеєм, структура особистості складається з психічних диспозицій: інструментальні – регулюють те, що ця особа може досягнути, зрозуміти, керункові, або направлені, які вирішують спосіб відчуття нахилів.

Дитина у своєму психофізичному розвитку має певну кількість зв'язків, які надалі будуть надавати певний напрям розвитку. Мала дитина займає егоцентричну позицію відносно оточення, певною мірою – егоїстичну. Суспільство має подолати цей егоїзм та егоїзм у дитині. Від дитини треба вимагати, щоб вона поступово вросла в суспільство, цікавилася загальними справами й була здатна до гармонійної співпраці з іншими, а її вчинки набрали певної правильності, щоб оточення могло розраховувати на певні форми дії особистості в певних ситуаціях.

Степан Балеї виділив такі основні типи особистості: гармонійні та негармонійні особистості, сталі та пластичні, владні та піддані, екстраверсійні та інтроверсійні особистості, анормальні або хворі особистості – тобто повна протилежність здоровій особистості. Пізнання особистості є важливим процесом її розвитку. В будь-якому разі певний ступінь пізнання особистості людей є важливим і має бути здійснений саме нами.

Список використаної літератури

1. Верніков М. М. Академік Степан Балеї / М. М. Верніков // Зібрання праць : у 5 т., 2 кн. – Львів, 2002. – Т. 1. – 488 с.

2. Квас О. В. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : монографія / О. В. Квас. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. – 300 с.

3. Келвин Х. Теории Личности [Электронный ресурс] / Х. Келвин, Л. Гарднер. – Режим доступа: <http://psylib.ukrweb.net/books/holli01/index.htm>.

4. Baley S. Osobowosc / Stefan Baley. – Lwow : Lwowska Biblioteczka Pedagogiczna, 1939. – 36 s.

5. Baley S. Psychologia wychowawcza w zarysie / Stefan Baley. – Lwow ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1938. – 686 s.

6. Baley S. Zaryspsychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka / Stefan Baley. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1935. – 424 s.

7. Maddi S. Personality theories: A comparative analysis / S. Maddi. – Homewood, ILUS: Dorsey Press, 1989. – 749 p.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2014.

Подольак М. В. Персонология Степана Балея

В статье описаны основные понятия и принципы персонологии Степана Балея. Раскрыто понятие и этимологию слова «личность». Описаны связи личности с психикой человека и обозначены основные моменты развития личности, начиная от ребенка и заканчивая взрослым человеком. В статье представлены и описаны два подхода для исследования личности: аналитический и синтетический. Описаны характеристика, психологическая структура методы познания личности в соответствии с трудами Степана Балея.

Ключевые слова: *личность, психика личности, структура личности, типы личности.*

Podoliak M. Stepan Baley's Personology

The article describes the main notion and principles of Stefan Baley's personology. Notion and etymological structure of the word "personality" are viewed in the article. The article describes the main elements of a human's psyche and thus a personality, according to Stefan Baley. These main elements are dispositions and owing to this, the notion of disposition as well as its types are viewed in the article. Correlations of personality with the human's psyche is described as well as the major stages of personality development, from a child to a mature human. The article gives the brief characteristic of a child's psyche, main problems that arise during its educations and the major methods of their solution according to the researches of Stefan Baley. The article describes the notion of Stefan Baley, that everything in a human's psyche is united and are based according to a certain hierarchy. The notion of instincts, their origin and structure are viewed in the article. The notion of intellect and its place in a human's psyche, according to Stefan Baley, are shown in this article. Two main methods for personality research, according to S. Baley: synthetic and analytic are shown in the article. Characteristics, as well as the psychological structure of personality according to the works of Stepan Baley are described in the article. The division of personality into changeable and constant, ruling and obedient, extrovert and introvert are viewed in the article. The notion and importance of a personality self-cognition as well as the main methods of this process, according to Stefan Baley, are shown in the article. The article describes the process of a personality's development, main problems that arise during this long process and the main ways of their solution as well as certain recommendation to make this process correct, according to Stefan Baley.

Key words: *personality, personality's psychics, structure of a personality, personality types.*